

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ
НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ПИСЬМА:
МЕТОДИЧНІ НАСТАНОВИ**

Оксана Петрук,
провідний науковий співробітник
відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко
Інституту педагогіки НАПН України

Навчання письма як важлива складова освітнього процесу

Навчання каліграфічного письма має велике значення й актуальність у сучасному світі, незважаючи на поширення цифрових технологій [9]. Формування навичок правильного, розбірливого й охайного письма молодших школярів на уроках навчання грамоти, української мови є важливою складовою освітнього процесу, що відіграє ключову роль у всебічному розвитку дитини. Уміння писати не лише закладає основу майбутніх навчальних досягнень, але й впливає на когнітивний розвиток, творчі та комунікативні здібності учнів. Рукописне письмо розвиває дрібну моторику рук, загальну координацію рухів дитини, навички концентрації, допомагає краще запам'ятовувати інформацію, структурувати та висловлювати свої думки письмово.

У вітчизняній освітній системі опанування рукописного письма – частина загальної програми навчання української мови. Воно пов'язане з формуванням навички читання, розвитком усного й писемного мовлення, правописом, творчою діяльністю. Від рівня сформованості навичок письма залежить передусім успішність засвоєння дитиною інших дисциплін загальної початкової освіти.

Нагадаємо, що в методиці процес формування навичок письма пов'язаний із двома компонентами: каліграфічним (уміння правильно, чітко, швидко і красиво зображати рукописні знаки на папері) й орфографічним

(знання правил використання рукописних знаків і вміння застосовувати ці правила під час письма). Усе це формується поступово під час навчання в початковій школі, а потім поглиблюється, повторюється й узагальнюється на наступних етапах освіти.

Чинники, що впливають на динаміку розвитку навичок письма молодших школярів

Нині все більше вчителів констатують, що в учнів знижується рівень писемного мовлення (як графічних навичок, так і вмінь оформлення письмових висловлювань, вираження думок у письмовій формі). У процесі проведеного нами експериментального дослідження [8] було виявлено чинники, що впливають на динаміку розвитку навичок письма, такі як:

– вікові та індивідуальні особливості учнів:

- недостатня сформованість дрібної моторики рук;
- недостатня сформованість умінь усного мовлення;
- забування молодшими школярами графічних правил;
- надмірна швидкість письма;
- знижена саморегуляція та контроль за власними діями;
- неуважне ставлення молодших школярів до свого почерку;
- низький інтерес до вправ з письма, невмотивованість учнів;

– професійна підготовка вчителів:

- необізнаність педагогів щодо психофізіологічних особливостей сучасних учнів та неврахування цих характеристик у процесі навчання;
- неволодіння сучасними методичними прийомами формування навичок письма;
- небажання / неспроможність педагогів імплементувати положення про академічну свободу / педагогічну автономію вчителя в освітній процес (саме в аспекті самостійного планування, вільного вибору форм, методів, темпу навчального процесу тощо);

– організаційні фактори:

- превалювання дистанційного або змішаного формату навчання;
- перехід від однієї розліновки до іншої;
- передчасний перехід на зменшене письмо;
- значний обсяг письмових робіт;
- відсутність чітких унормованих орієнтирів щодо об'єктів перевірки сформованості навичок письма та умінь писемного мовлення, їх обсягу, періодичності діагностування.

Вікові та психофізіологічні особливості учнів, що утруднюють оволодіння навичками письма

Письмо – найскладніший вид мовленнєвої діяльності, оскільки вимагає від молодших школярів більшої підготовки та зусиль, як фізичних, так і психічних. Тому під час організації навчально-пізнавальної діяльності учнів з опанування графічних навичок і техніки письма важливо враховувати їхні вікові психологічні особливості, фізіологічні можливості, стан здоров'я. Передусім це:

- слабкий розвиток дрібної моторики рук, що ускладнює тримання олівця / ручки та виконання точних рухів;
- проблема зі синхронізацією рухів руки з тим, що бачить око, що впливає на здатність писати рівно й акуратно (проблеми з точним відтворенням букв; сповільнене виконання завдань; складнощі з розміщенням букв у сітці зошита);
- недостатня сформованість оптичного сприйняття графічних образів (труднощі з розпізнаванням і розрізненням букв, схожих за формою; проблеми з точним відтворенням букв та їх елементів; складнощі з розташуванням букв / слів у рядку / на сторінці);
- труднощі з утриманням уваги протягом тривалого часу, що необхідно для навчання письма;

- проблеми з пам'яттю (сплутування форм букв, схожих за написанням; забування послідовності рухів під час написання; складнощі із запам'ятовуванням слів, інструкцій);
- недостатній розвиток мовлення (фонематичний недорозвиток: труднощі з розпізнаванням і відтворенням звуків; недостатній мовленнєвий досвід);
- захворювання органів зору (короткозорість, спазм акомодациї, амбліопії тощо);
- емоційні та психічні проблеми (стан тривоги, страх перед помилками, невпевненість у своїх силах, неврози, панічні атаки, прояви агресії, що загалом можуть гальмувати процес навчання);
- значна стомлюваність при тривалому напруженні;
- відсутність інтересу або мотивації до навчання, що може бути пов'язано із труднощами або невдачами на початкових етапах.

Підготовка дітей до формування навичок письма та запобігання окремим із зазначених труднощів провадиться у дошкільній та продовжується у школі. Так, для розвитку дрібної моторики рук особливо ефективними є:

- ліплення з пластиліну;
- маніпуляції з ігровим тістом;
- вирізання безпечними ножицями;
- нанизування намистин, макаронів;
- маніпуляції із прищіпками;
- малювання на піску / борошні / манці;
- «шнурування» взуття, отворів у картоні і под.
- малювання / розфарбовування крейдою, маркером тощо;
- відклеювання / наклеювання наліпок;
- ігри з ляльками, котрих потрібно одягати на руку / пальці;
- збирання дрібних предметів і под.

Для покращення координації рук і очей рекомендовано:

- кидання та ловля м'яча;

- складання пазлів;
- обведення ліній / фігур пальцем / олівцем;
- «полювання» за мильними бульбашками;
- «переливання» ложкою води в ємності різного розміру;
- танці, руханки;
- малювання зображень «від крапки до крапки» тощо.

Для розвитку оптичного сприйняття та просторових уявлень доцільними є такі заняття:

- малювання, розфарбовування;
- ігри з конструкторами;
- ігри з кратками букв / цифр / зображень;
- «впізнавання» / відшукування предметів, схованих у мішку / піску, рисові;
- сортування предметів за розміром / формою / кольором тощо.

Для подолання труднощів із пам'яттю варто:

- використовувати візуальні підказки на кшталт флеш-карток, малюнків;
- ігри на встановлення відповідності;
- забезпечити візуальне / аудіальне / тактильне сприйняття інформації (наприклад: показати, назвати, обвести букву-шершавчик) і под.

Очевидно, що зазначені активності мають ширший спектр впливу, зокрема й на емоційний стан дитини, зняття напруження, утримання уваги, збудження інтересу. Частину з них можна проводити у вільний від навчання час. Крім того, доцільно поінформувати батьків про важливість подібних видів занять для підготовки до формування навичок письма та рекомендувати урізноманітнити ними час дозвілля з дитиною.

Нівелювання негативних факторів, що утруднюють оволодіння навичками письма, та забезпечення досягнення запроєктованих навчальних результатів можливе за умови організації вчителем цілеспрямованої та систематичної навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів.

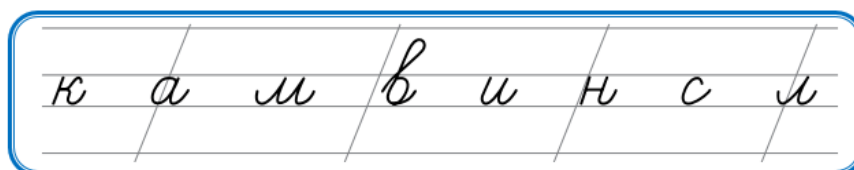
Основні прийоми та види завдань для формування графічних навичок і техніки письма

У лінгводидактиці проблема формування в учнів навичок письма завжди була предметом пильної уваги і всебічних досліджень науковців, методистів і вчителів-практиків. Накопичено великий досвід, цінний для вдосконалення освітнього процесу. Одним із ключових питань є якість формування навичок письма в молодших школярів. Більшість дослідників (І. Кирей, О. Палійчук, О. Прищеп, В. Трунова, І. Цєпова, М. Чабайовська) суголосні в тому, що результативність цього процесу залежить від орієнтування вчителя в системі методів і прийомів навчання письма та доцільного їх вибору з урахуванням мети уроку, характеру змісту навчального матеріалу, рівня освітньої підготовки учнів [5; 7; 13; 16]. Поділяємо думку І. Цєпової про те, що у процесі навчання письма «методи і прийоми повинні не протиставлятися, а розглядатися як взаємопов'язані способи навчання, що разом складають систему» [16, с. 10]. Для шкільної практики важливим є розумне поєднання методів і прийомів, підпорядкування їх результату у вигляді дидактичних завдань. Розглянемо основні прийоми та види завдань, які рекомендовано для навчання каліграфічного письма.

В межах аналітико-синтетичного методу навчання письма виокремлюються такі прийоми:

– *поелементний аналіз* рукописної букви. Може реалізовуватися вже у добуквений період через завдання на кшталт:

- обведи елементи, які написано на основі (назва елемента: наприклад, подовженої похилої);
- знайди букви, в яких є (назва елемента: наприклад, коротка похила із заокругленням внизу). Обведи цей елемент;

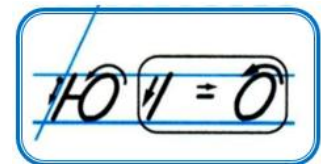

- наведи (назва елемента: наприклад, малий овал) у буквах і под.

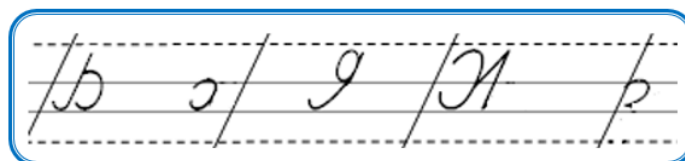
Найчастіше прийом поелементного аналізу застосовується на етапі ознайомлення з новою літерою:

- назви, з яких елементів складається буква «а» («с», «д», «ш» і под.; на початкових етапах або під час аналізу букв складної конфігурації як візуальна опора демонструється зображення рукописної літери, розкладеної на елементи).

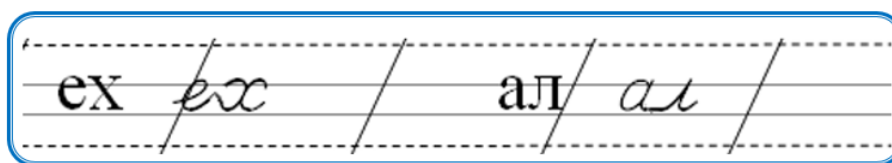
Крім того, прийом поелементного аналізу може використовуватись на етапі закріплення знань про конфігурації вивчених букв та для їх порівняння між собою:

- порівняй літери «л» та «м» («и» та «ш», «в» – «д», «Ч» – «У» і под.). Що в них спільного? Чим відрізняються?
- допиши елементи літер.

– *аналіз помилкового написання* призначений навчити учнів виявляти графічні помилки, запобігати або усувати їх. Також може реалізовуватися для само- та взаємоперевірки:

- обведи букви, які написані неправильно. Поясни, що в них не так;
- наведи тільки правильно написані букви;
- з'єднай букви правильно (наведені неправильно з'єднання букв).

– *показ процесу написання* (прийом «Пиши так, як я») – написання букви за зразком учителя на дошці / у зошиті учня, що супроводжується словесним поясненням, зі скількох і яких саме елементів складається буква;

– *уявне письмо* (прийом «Письмо в повітрі») – відтворення руху руки під час письма без видимого зображення літер. Методисти зауважують, що письмо в повітрі можна здійснювати всією кистю руки, рукою з ручкою / маленькою указкою, окремими пальчиками, навіть носом і головою, з розплющеними або заплющеними очима, що урізноманітнює процес навчання. Варіанти реалізації: письмо пальцем на долоні протилежної руки, слідкування очима за сигналом лазерної указки на дошці / стіні;

– *письмо мокрим пензлем / вологою серветкою* на дошці. На думку І. Цепової, цей прийом доцільно застосовувати «для формування графічної навички в нерішучих учнів, котрі соромляться власних помилок, особливо зроблених на очах у всього класу. Дітей заспокоює те, що написане швидко висихає й не залишає слідів не тільки на дошці, а й у пам'яті однокласників» [16, с. 4];

– *письмо літер на манці / піску* сприяє усвідомленню й запам'ятовуванню послідовності рухів руки під час письма без їх обмеження лініями рядків. Учні зображують літеру пальчиком у пластиковій тарілці (картонній коробці) зі сипучим матеріалом. Написана буква прибирається легким трясінням тарілочки (коробки), після чого можна знову виконати вправу [6, с. 21];

– *прийом конструювання / моделювання* передбачає застосування різних матеріалів: мотузок, дроту, гудзиків, камінців, мушель, квасолі тощо: учні викладають на парті елемент або букву, дотримуючись правильної послідовності, намагаючись якомога точніше передати їх форму. Різновидом цієї роботи є переконструювання літер: діти шляхом усунення, доповнення або заміни елементів «перетворюють» одну букву на іншу:

- «збери» і напиши букви:

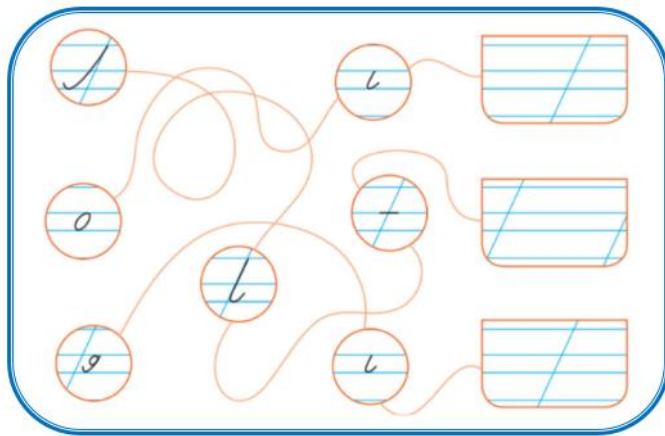
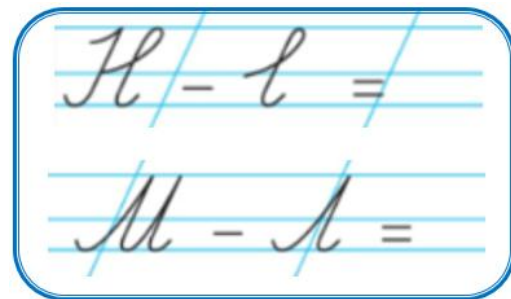
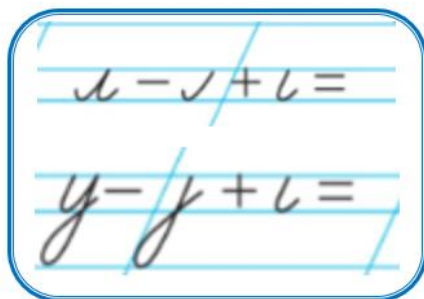
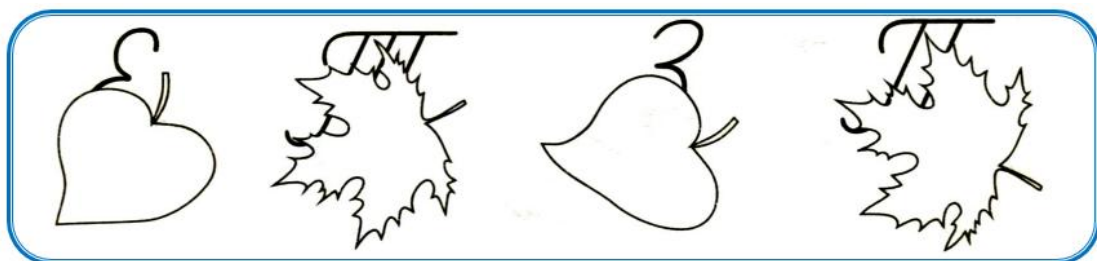

Рис. 2. Приклад завдання на конструювання букв із «Українська мова. Буквар» І. Цепової, 2023 р.

Одним із видів конструювання є розв’язання графічних прикладів. Зразки таких завдань наводять у своїх роботах І. Цепова [14].

У межах прийому конструювання використовують і завдання конструктивного характеру на впізнавання та дописування букви, буквосполучення або слова, які неповністю зображені. Частина букв у таких завданнях прикрита або витерта. Цей вид роботи методисти пропонують проводити у вигляді дидактичної гри «Жук-буквоїд», «Гумка-пустунка» тощо. Приклади таких завдань наведено у «Зошитах для письма» О. Вашуленко, О. Прищепи [4]:

– ліплення із пластиліну. Для застосування прийому необхідні заздалегідь заготовлені картки зі зображенням елемента або букви, пластилін, дощечка для пластиліну. Варіанти реалізації:

- «мотузочку» з пластиліну виклади по контуру букви на картці;
- підготуй стільки «мотузочок» із пластиліну, скільки елементів у букві (назва букви). Виклади їх, акуратно поєднуючи між собою;
- зі пластилінових кульок виклади букву (назва букви).

«Виліплений» елемент або букву діти можуть прикрасити гудзиками, намистинами, мушлями, насінням тощо. Через часову тяглість прийому методисти рекомендують застосовувати його на уроках образотворчого / трудового мистецтва.

У межах лінійного методу навчання письма доцільно пропонувати завдання для орієнтування в лініях графічної сітки зошита, як-то:

- наведи верхню / нижню лінію робочого рядка червоним / фіолетовим кольором;
- зафарбуй робочий рядок жовтим кольором;
- намалюй на початку рядка трикутник зеленого кольору, на середині рядка – трикутник синього кольору, а в кінці рядка – трикутник червоного кольору;
- намалюй предмети / фігури / лінії в рядку;
- пиши короткі лінії по верхній і нижній робочих лініях і став крапку на середині рядка і под.

У буквений період застосовуються прийоми:

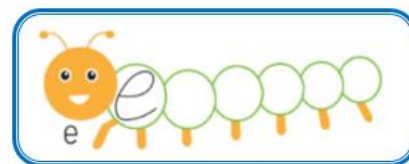
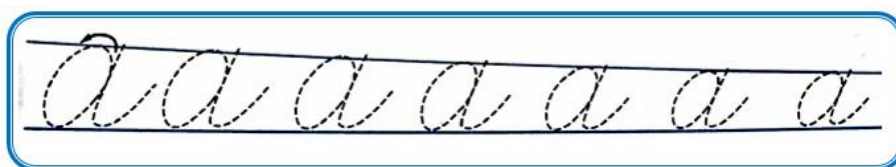
– *пояснення написання* – вчитель демонструє написання букви в графічній сітці зошита, супроводжуючи процес чіткою інструкцією: звідки починаємо писати літеру / елемент, напрям руху руки в рядку, де закінчуємо написання букви / елемента. Наприклад: *«Мала буква л складається із двох елементів: переднього плавного елемента й короткої похилої лінії із заокругленням унизу праворуч. ... Перший елемент – передній плавний елемент – починаємо писати трохи вище від нижньої рядкової, доводимо його до верхньої рядкової лінії.*

Потім, не відриваючи руки, ведемо вниз коротку похилу лінію із заокругленням унизу праворуч, закінчуємо її писати на середині робочого рядка» [6, с. 38].

– *коментоване письмо* букв чи їх поєднань – пояснення написання самими учнями у процесі зображення графем. І. Цєпова зауважує, що коментування учнями важливе під час письма, адже «відсутність пояснень утруднює мислення дітей, яке органічно пов'язане з мовленням. Однак перевантажений, складний коментар до зображення букви погано сприймається учнями, оскільки вони не засвоюють відразу велику кількість слів і плутаються в лініях і рядках» [16, с. 6];

– *графічний диктант* – прийом, за якого вчитель озвучує пояснення написання літери без показу процесу її зображення, а діти пишуть її згідно прослуханого опису;

– *письмо з поступовим зменшенням висоти рядка* (рядки-сходинок й под.) здебільшого практикується для написання букв складної конфігурації, однак правомірно використовувати їй на початковому етапі письма нової букви, як-от у «Зошиті для письма і розвитку мовлення» авторів О. Вашуленко, О. Прищепи [4] або навчальному посібнику О. Іщенко, С. Логачевської [15];

– *стискування зі зразка* (подібний до прийому «Пиши так, як я») – наслідування, відтворення наведених зразків у прописах / на дошці / індивідуальних робочих аркушах / планшетах тощо.

Близькими до попереднього є прийоми в межах копіювального методу такі, як:

– *наведення* («письмо за контуром») – копіювальний прийом наведення зразка елемента / букви / складу тощо, зображених пунктиром, крапками або слабким контуром. Методисти зауважують на важливості орієнтирів початку письма й напрямків руху пера під час застосування прийому, адже без «таких позначок діти можуть почати письмо з протилежного боку, змінювати напрям штриха, що призведе до порушення плавності письма» [16, с. 8]. Такий вид роботи полегшує засвоєння учнями конфігурації букви, адже одночасно спрацьовує зорова й моторна пам'ять; дає змогу позбутися хвилювання та напруги в процесі письма;

– *«письмо сухим пером»* – прийом, що передбачає обведення зворотнім кінцем ручки / маленькою указкою / шпажкою наведений у зошиті з друкованою основою зразок; сприяє запам'ятовуванню початку письма, напрямку руху руки, загальному конфігурації букви / елемента;

– *калькування* – письмо за допомогою накладання кальки або поліетиленової плівки на зразок. Учень за зразком пише на кальці, потім прикладає кальку до чистого аркуша паперу і знову пише на ній букву. Знімає кальку й пише букву на місці видавленого зразка. Цей прийом рекомендовано використовувати в системі диференційованої роботи з метою виправлення вад письма. Кальку із наведеним зразком літери учень накладає на написані ним букви, порівнює їх, з'ясовує допущені помилки;

– *письмо з рукою вчителя* – прийом доцільно використовувати в роботі з повільними, невпевненими дітьми: вчитель бере руку дитини у свою так, щоб вона відчувала силу стискання ручки, натиску на папір, рух руки під час зображення літери, а також його увагу й підтримку;

– *тактильне письмо* («обведення літери-шершавчика») – наведення пальцем ведучої руки збільшених контурів букв, зроблених із шорсткого паперу (мілконого наждачного). Діти проводять пальчиком по «шорсткій» літері спочатку з

розплющеними очима, а потім із заплющеними. Якщо палець опиняється на гладкій площині, значить допущена помилка. Цей прийом сприяє розвитку тактильних відчуттів, зорового й рухового аналізаторів. Принагідно зазначимо, що букви для тактильного обведення можна виготовити шляхом наклеювання на шаблон тканини, оксамитового паперу, змашування форми клеєм ПВА з подальшим посипанням сіллю, дрібною крупою тощо. Такі види роботи можна запропонувати дітям на уроках трудового мистецтва.

Основні прийоми генетичного методу використовуються здебільшого на етапі закріпленню навичок письма вже вивчених елементів або літер, що входять до складу нового написання, а саме:

- *нарощування елементів* – прийом передбачає зіставлення літер подібної конфігурації та виявлення відмінностей між ними («і» – «ї», «с» – «є», «г» – «п» – «т» і под.). Певною мірою цей вид роботи подібний до поелементного аналізу;
- *узагальнення рукописних букв за основним елементом* – прийом сприяє формуванню в учнів уміння групувати графеми за певною ознакою, сприяє розвитку аналітико-синтетичних умінь.

У межах методу Карстера методисти практикують:

- *накреслення основних елементів збільшеного розміру* – для формування плавності письма основні елементи «крупним планом» обводяться «в повітрі», на дошці, площині парти / стола, в зошиті й под., але поступово змінюються основні рухи: всією рукою (кисть і пальці нерухомі); згину кисті (без рухів руки і пальців); пальців, (рука й кисть нерухомі) й под.;

– зображення літер і складів, пов'язаних особливими штрихами (розчерки Карстера), що сприяють розвитку вільних, упевнених і швидких рухів руки та є підґрунтям для формування скоропису;

– *письмо слів без будь-яких допоміжних ліній* рекомендовано використовувати у післябуквений період на нелінованому аркуші паперу для розвитку плавного, ритмічного, гарного письма молодших школярів. Це можуть бути завдання на кшталт: підписування малюнків, вписування слів в певні форми (в розділений аркуш на квадрати, трикутники, вписування реплік у комікси й под.). Зазначені види роботи популярні й рекомендуються в низці видань [10; 14; 15; 17].

Застосування прийомів тактового (ритмічного) методу дає змогу зосередити увагу всього класу. Письмо під рахунок допомагає учням встановити постійний ритм рухів пальців, необхідний для написання ряду графем. Спочатку вони пишуть у повільному темпі, поступово пришвидшуючи його. Тактування або лічба сприяють розвитку плавного письма, чіткості й впевненості рухів руки, пожвавлюють роботу, дисциплінують учнів, підвищують їхній інтерес до уроку [7, с. 108; 16, с. 7]. З-поміж прийомів тактового методу найбільш ефективними є:

– *письмо під лічбу* – написання елементів літер, що ведуться згори вниз або горизонтально зліва праворуч, під лічбу: «Раз, два, три...» і далі, а всіх інших з'єднувальних елементів, що пишуться знизу вгору, – під протяжний звук [i]. Наприклад, *мала буква у пишеться під рахунок: «Раз-і, два-і»*; *велика літера У пишеться під рахунок: «І-раз-і, два-і»*. Під час письма вчитель лічить самостійно, або пропонує це зробити учням поодиночі чи хором. Важливо, щоб лічба відповідала темпу письма середнього учня, а швидкість письма не позначалася на якості написання;

– *тактування* – прийом відрізняється від попереднього тим, що під час письма темп написання задається шляхом відбивання ритму (плесканням в долоні, стуканням олівцем по столу, відбиванням ритму ногою, звуками налаштованого на певний темп метронома тощо).

Формування графічних навичок та техніки письма – процес складний і тривалий. Молодші школярі, зображуючи найпростіші елементи тієї чи іншої букви, докладають максимум зусиль, емоційно переживають свої невдачі. Тому необхідно враховувати настрій дітей, підбадьорювати, вчасно приходити їм на допомогу, а також змінювати / урізноманітнювати види роботи.

Основні види роботи з письма

Розглянемо основні види роботи, які допомагають опанувати навички письма молодшим школярам.

1 клас. Упродовж першого року навчання в учнів мають сформуватися технічні навички письма (уміння користуватися засобами письма, орієнтуватися на сторінці зошита та в його розліновці), графічні навички (уміння правильно зображати всі рядкові і великі літери алфавіту, поєднувати їх між собою), а також початкові орфографічні навички (уміння записувати без пропусків і заміни літер слова, вимова й написання яких збігаються, з опорою на звуковий аналіз, писати роздільно слова в реченні, вживати велику літеру на початку речення та у власних назвах). Зауважимо, що вже під час навчання грамоти виконувані учнями графічні вправи, пов'язані із засвоєнням конфігурації рукописної літери, мають бути спрямовані на досягнення більш перспективної мети – формування у школярів орфографічно правильного письма.

У період навчання грамоти основними видами роботи є:

- списування окремих слів, словосполучень, речень, невеликих текстів із букваря / дошки, навчальних карток;
- письмо під диктування (зокрема й малюнкові диктанти);
- каліграфічні хвилинки (у післябуквений період);

- самостійні види роботи з елементами творчості на кшталт: підписування малюнків, опис малюнків, підписування кадрів коміксу, дописування слів у вірші-буриме;
- мовні ігри (мовні ребуси, «перетворення» слів, «Заміни літеру – утвори слово», «Слова зі слова», «Шифрувальник» і под.).

Не варто перевантажувати учнів під час письма. Так, у підготовчий (добуквений) період вони мають писати до 5 рядків, в основний (буквений) – на першому етапі – до 6, далі – до 8 й потім – до 10 рядків. У період удосконалення (післябуквений) учні мають писати не більше 12 рядків за урок.

Робота над каліграфією, технікою письма, орфографічною грамотністю не обмежується періодом навчання грамоти, а продовжується в наступних класах. Ураховуючи безвідривне письмо в межах можливого, характерне для скоропису, учні в кожному наступному класі мають демонструвати більш прискорений темп.

У **2 класі** для розвитку й удосконалення навичок письма доцільно проводити:

- каліграфічні хвилинки;
- письмо під диктування;
- письмо з пам'яті;
- списування із друкованих аркушів, текстів із підручника / дошки;
- письмо на час / під ритм для розвитку швидкості;
- творчі завдання (написання текстів, казок);
- мовні ігри («Знайди помилку», «Склади слово», кросворди, ребуси тощо);
- прийом «Навчаючи – вчуся»: діти пояснюють одне одному правила написання букв або ж орфографічні правила;
- групові проєкти, які передбачають написання текстів, малювання, презентацію результатів.

У **3-4 класах** в учнів уже сформовані базові навички письма, відбувається перехід на письмо в зошиті в одну лінію. На цьому етапі

основними видами роботи з удосконалення навичок письма є такі ж, як і в попередній період, але більші за обсягом, різноманітніші і складніші за змістом, як-то:

- каліграфічні хвилинки;
- письмо під диктування (зокрема вільні й творчі диктанти);
- списування із друкованих аркушів, текстів із підручника / дошки;
- письмо з пам'яті;
- робота з текстами, що передбачає їх аналіз та складання й записування плану; складання й запис запитань до тексту; виписування опису / зачину (чи іншої частини тексту); написання продовження й под.;
- творчі завдання (написання текстів, казок, есе, листів героям, запрошень, листівок, складання простих сценаріїв, історій з героями мультфільмів тощо);
- написання різних видів переказів;
- ведення різних видів щоденників;
- мовні ігри, конкурси, квести;
- групові та індивідуальні проекти тощо.

Варто зазначити, що увага до письма (охайності, правильності написання елементів та з'єднань, нахилу, розміру, пропорцій, розміщення в рядку / на сторінці тощо) необхідна не лише під час виконання молодшими школярами спеціальних вправ із написання окремих літер, їх елементів, буквосполучень, слів, а й у процесі виконання всіх інших письмових робіт (списування, письмо під диктування, з пам'яті, творчі роботи і под.). Принагідно важливо звертати увагу учнів на письмове оформлення робіт, культуру оформлення записів, накреслення букв, акуратності виправлень тощо й на інших уроках.

Стисло розглянемо основні види роботи для формування й розвитку навичок письма.

Каліграфічні хвилинки доцільно проводити на початку кожного уроку. Цей вид роботи ефективний, коли має цілеспрямований характер. Завдання

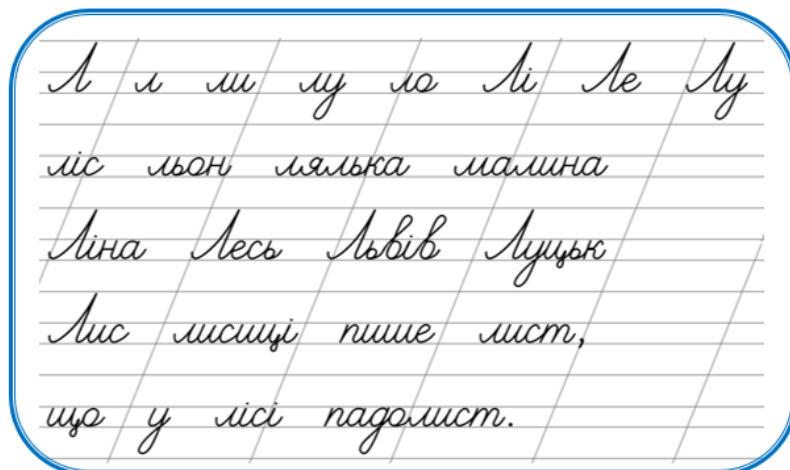
можна пропонувати однакове для всього класу, або з урахуванням індивідуальних особливостей письма кожної дитини. На вправлення у зразковому каліграфічному написанні пропонується відводити:

2 клас – до 2-х рядків;

3 клас – до 3-х рядків;

4 клас – до 5 рядків.

У першому рядку рекомендовано писати букви, їх з'єднання, далі – слова з буквою, написання якої відпрацьовується, а закінчувати – написанням речень із цією літерою. Для складних випадків написання можна відводити окремі рядки. Важливо, щоб учитель коментував написане, звертаючи увагу на написання й назву кожного елемента й букви в цілому.

Для здійснення диференційованого підходу до вдосконалення графічних навичок і підготовки індивідуальних матеріалів, призначених допомогти окремим учням попрактикуватись у написанні літер, слів або словосполучень, що викликають труднощі, вчитель може скористатися вже наявними методичними розробками [1], або ресурсами, які генерують подібні завдання [12].

Списування є важливим видом роботи для формування навичок письма в молодших школярів. Воно допомагає покращувати каліграфію, закріплювати правильне написання слів, розвивати орфографічні навички,

формувати навички самоконтролю. За способом виконання списування буває просте, вибіркоче і з творчим завданням.

У 1 класі практикується просте списування букв, складів, простих слів, а також списування речень, невеликих текстів зі зразків (рукописного / друкованого).

У 2 класі діти списують короткі речення, невеликі (прозові й віршовані) тексти, звертаючи увагу на орфографічну правильність та пунктуацію. Доцільним є вибіркоче списування (наприклад, списування слів, що містять певні орфограми, належать до певних частин мови тощо).

У 3-4 класах для цього виду роботи пропонуються невеликі за обсягом тексти з підручника / дошки. А також проводиться творче списування з додаванням учнями власних елементів, як-то: доповнення прикметниками, короткими описами, зміненням кінцівки тощо.

Рекомендовані обсяги текстів для списування / диктантів такі:

1 клас – 20-30 слів;

2 клас – 30-50 слів;

3 клас – 50-70 слів;

4 клас – 70-90 слів.

У процесі списування важливо в період навчання грамоти привчати першокласників списувати по складах, а не по буквах, а в подальшому запам'ятовувати цілі слова, словосполучення й речення, які потрібно записати. Сприятимуть цьому зорові диктанти, письмо з пам'яті.

Для вдосконалення навичок письма списування слід практикувати регулярно, супроводжуючи настановами на охайне виконання роботи, заохочуючи учнів до старанності, нагадуючи про важливість самоперевірки (промовляти слова по складах, звіряти їх зі зразком на дошці / картці / у підручнику / зошиті). Для урізноманітнення процесу навчання необхідно проводити різні види списування (просте, вибіркоче, творче), добирати матеріал, який цікавий та емоційно привабливий для учнів. У нагоді вчителю стануть ресурси, що дають змогу генерувати тексти для списування,

доповнювати їх граматичними або завданнями творчого характеру [11]. Важливим етапом у проведенні списування є зворотній зв'язок: обговорення з учнями їхніх досягнень і помилок, заохочення, окреслення кроків подальшого вдосконалення.

Прийоми формування орфографічної пильності

Звичайно, в оволодінні грамотним письмом головну роль відіграють знання орфографічних правил. Однак часто діти припускаються помилок на добре знайомі їм правила. Здебільшого причина криється в тому, що вивчення правила належною мірою не пов'язується з практикою застосування, для його ілюстрації наводиться 1-2 приклади, недостатньо завдань, насичених потрібними правописними моментами, що пропонуються для вправління й под. Брак уваги до проблеми закріплення, зв'язку теорії з практикою, одноманітність вправ призводять до того, що діти припускаються помилок під час письма. Тому важливо формувати в молодших школярів орфографічну пильність, що передбачає уміння знаходити, розпізнавати мовні явища / певні орфограми, наявність «чуття» мови, що спонукає замислитись, перевірити себе. Формуванню орфографічної пильності сприятимуть такі завдання:

- Прочитай слова. Знайди в них «небезпечні місця». Яким правилом написання скористаєшся?
- Прослухай речення. Поміркуй, написання яких слів викликає в тебе сумніви. Записуючи їх, роби пропуски на місці орфограм (сумнівних букв).
- Перевір, як ти вмієш користуватися правилом (наприклад, правопису префіксів, подовжених приголосних тощо): заповни пропуски. Оціни себе: за кожний правильно заповнений пропуск нараховуй 1 бал.
- Потренуйся: завчи вірш і запиши його з пам'яті. Познач орфограми. Звір написане з текстом вірша.

- Стань коректором – людиною, яка виправляє помилки в книжках, журналах. Які виправлення ти зробив(-ла)? Чому?
- Послухай загадки. Відгадки запиши. Перевір за орфографічним словником правильність свого запису. Виправ помилки, якщо вони є. Оціни свою роботу.
- Прочитай слова. Запам'ятай написання важких для тебе слів. Підготуйся до їх запису під диктування вчителя / однокласника.
- Прочитай текст. Упізнай відомі тобі орфограми. Добери, де це можливо, слова для перевірки.
- Прочитай слова. Прокоментуй їх написання. Підготуйся до запису цих слів під диктування.
- Прочитай текст. Випиши слова, написання яких видається тобі важким. Запам'ятай їх написання [2].

Важливо розвинути в молодших школярів знатність до самоперевірки. Тому методисти не рекомендують вчителю / дорослому відразу самому виправляти помилки. Доцільно запропонувати дітям самостійно знайти помилку: «Ти припустився(-лася) помилки на правило (написання слів з апострофом / знаком м'якшення, правопису суфіксів тощо). Знайди й виправ її». Або «Звір свій запис із текстом у підручнику / на дошці. Скількох і яких саме помилок ти припустився(-лася)?» [2, с. 8].

Запропоновані вище завдання є підготовчими до написання молодшими школярами диктантів – письмових вправ / робіт для перевірки грамотності учнів і засвоєння ними правил правопису.

У методичному арсеналі вчителя **диктант** є тим прийомом, що дає можливість організувати ритмічну, колективну роботу всього класу над одним текстом; є засобом і навчання, і контролю.

Диктанти почасти викликають у дітей панічні настрої, страх, що не напишуть без помилок. Щоб подолати такі емоції, необхідне регулярне вправляння. Для підвищення його ефективності рекомендовано «перед написанням диктанту провести підготовчу роботу, спрямовану на активну

працю зорової, слухової та моторної пам'яті» [2, с. 8], використовуючи пропоновані вище завдання для формування орфографічної пильності. Доцільним буде й списування текстів чи написання диктантів з «орфографічним промовлянням», коли дитина сама собі «диктує», промовляючи слова складами, відповідно до орфографічних, а не орфоепічних норм.

Вчителю важливо розумітися у специфіці диктантів, їх видах (навчальні / контрольні; текстуальні / вибіркові / вільні / творчі; попереджувальні / пояснювальні, слухові / зоро-слухові / зорові тощо), методиці проведення й аналізу, а також доцільного включати ті чи інші з диктантів у роботу з урахуванням навчальних цілей, підготовленості учнів, доступного формату навчання тощо.

Найпоширенішими з-поміж навчальних диктантів є попереджувальні й пояснювальні. *Попереджувальний диктант* передбачає усний аналіз тексту, пояснення важких для написання орфограм до їх написання, щоб попередити можливі помилки учнів. Під час його проведення дитині «дозволяється самостійно визначити складні для написання слова, прочитати й запам'ятати їх» [2, с. 9]. *Попереджувальний диктант* може супроводжуватися *коментованим письмом*, яке часто розглядають як окремий вид вправ, що «знаходиться між попереджувальним і пояснювальним диктантами, оскільки пояснення тексту, що диктується, здійснюється у процесі його написання» [3, с. 9]. Однак, зважаючи на те, що коментування має на меті попередити появу помилок на письмі, розглядаємо його як різновид попереджувального диктанту.

Пояснювальний диктант протилежний до попереднього, адже слова / речення / текст спочатку записуються під диктування, а потім дитина пояснює написання тих чи інших орфограм. Методисти рекомендують під час запису тексту пояснювального диктанту дозволяти дітям робити пропуски на місці орфограм, написання яких викликає сумніви, а потім спільно з'ясовувати, що саме їх викликало [2, с. 9].

Щодо насиченості тексту правописними моментами, то під час добору матеріалів для диктантів учитель має враховувати, що текст для контрольного диктанту не повинен бути перенасичений важкими випадками, натомість для навчального диктанту можна обирати більш складні тексти.

Способи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі формування й розвитку навичок письма

Дієвим стимулом активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів є *позитивне підкріплення успіху*. Невдачі у навчанні, страх перед критикою, засудження пригнічують учнів, викликають у них гальмівні процеси, уповільнюють темп навчально-пізнавальної діяльності, знижують активність та працездатність нервової системи, інтерес до предмета. Натомість створення низки ситуацій, у яких учні досягають хороших результатів у навчанні, слова похвали й заохочення від учителя, підтримка й визнання однокласників, переживання емоційного підйому – все це веде до виникнення в них почуття впевненості у своїх силах і легкості процесу навчання.

З огляду на це рекомендуємо під час аналізу письмових робіт учнів передусім відзначати позитивні моменти, а вже потім звертати увагу на хиби. Переживання ситуації успіху, особливо дітьми, котрі не демонстрували високих досягнень, стимулює інтерес до навчання, нівелює їхню інтелектуальну пасивність, готує до переборення труднощів, мотивує на покращення навчальних результатів.

Як засвідчують проведені спостереження, молодші школярі легко включаються в нові види діяльності, проте в разі постановки одноманітних завдань, що потребують праці, докладання зусиль, відразу втрачають інтерес. Зважаючи на те, що учні проявляють активність і зацікавленість у ситуаціях, обумовлених *змістом навчальної діяльності*, її емоційною привабливістю, нестандартністю, змагальним характером, важливо урізноманітнювати процес навчання за допомогою ігрових завдань, проєктів та нестандартних занять.

Так, у період навчання грамоти можна запропонувати

– *ігри*:

- «Збери слово» або «Словесні пазли» (зі запропонованих букв діти складають слово, записують у зошиті / на дошці);
- «Упізнай букву наосліп» (дитині зав'язують очі, пропонують помацати букви з цупкого картону, «шершавчики» тощо й назвати їх);
- «Буквоїд» або «Віднови слова» (потрібно відновити й записати слова, у яких пропущено склади);
- «Лабіринт букв» або «Буквений детектив» (знайти потрібні букви для складання й запису заданих слів (назв малюнків, відгадок до загадок тощо));
- «Ланцюжок» (утворити ланцюжки до слів, дописуючи до останнього складу поданого слова ще один або кілька складів, щоб утворилося нове слово: наприклад: вихідне слово мова → мовазапискасалопата. Гра може бути командною);

– *майстер-клас* «Письмо на асфальті» (діти крейдою пишуть букви на асфальті, коментують свою роботу);

– *проєкти*:

- «Моя улюблена буква» (дитина малює улюблену букву, записує слова з нею, розповідає про цю букву, пояснює свій вибір);
- «Дивовижні букви» (пропонується оформити незвично вже відому букву: намалювати схожою на якийсь предмет, тварину, прикрасити природними матеріалами, аплікацією тощо; розказати про свій проєкт у класі, поділитися враженнями, який із проєктів однокласників особливо сподобався, поцікавитися в автора, як його виконував).

У наступних класах ігри та мовний матеріал, на основі якого вони організовуються, ускладнюються. Зростає частка *проєктів, творчих завдань*, як-то: створення книжок-складанок (лепорелло), коміксів, складання й запис питань до інтерв'ю, написання сценаріїв до презентації улюбленої книжки

тощо. Крім того, цікавим форматом проведення уроку-гри / подорожі є квест, що об'єднує в собі низку завдань, націлених на удосконалення правописних умінь, граматичного ладу мовлення, критичного мислення учнів, навичок групової / командної роботи, стимулює мотивацію навчальної діяльності.

Квест (від англ. *quest* – пошук) – гра-змагання, основою якої є послідовне виконання завдань. Квест проводиться за таким алгоритмом:

- учні об'єднуються в команди;
- оголошуються правила й мета гри;
- кожна команда отримує маршрутний лист, у якому зазначені пункти / зупинки маршруту та будуть вказуватися бали за виконання завдань;
- у кожному пункті / на зупинці консультант (учитель або старший учень) дає завдання, контролює його виконання та вказує бали в маршрутному листі;
- виграє команда, котра першою проходить маршрут / набирає більшу кількість балів.

Для просування команд по маршруту пропонуються завдання, в яких зашифровані пункти / зупинки, як-то:

За першими літерами слів – назв малюнків розшифруйте й запишіть слово.

Знайдіть це місце у школі. Отримайте конверт із наступним завданням.

--	--	--	--	--	--	--

Залежно від тематики кожної зупинки учням пропонуються відповідні завдання, після виконання яких вони отримують бали (наприклад, 1 бал за 1 правильну відповідь). Завдання можуть бути такі:

1. Назва якої пташки містить 40 «а»? (сорока)
2. Чим закінчується вечір і починається ранок? (буквою ер)
3. Яке слово об'єднує 33 букви? (алфавіт)
4. Які 100 приголосних можуть зупинити рух автомобіля? (100 «п» → стоп)
5. Як з буряка зробити великий дощ? (буряк – к → буря)
6. Що потрібно зробити, щоб майка полетіла? (майка – чайка)

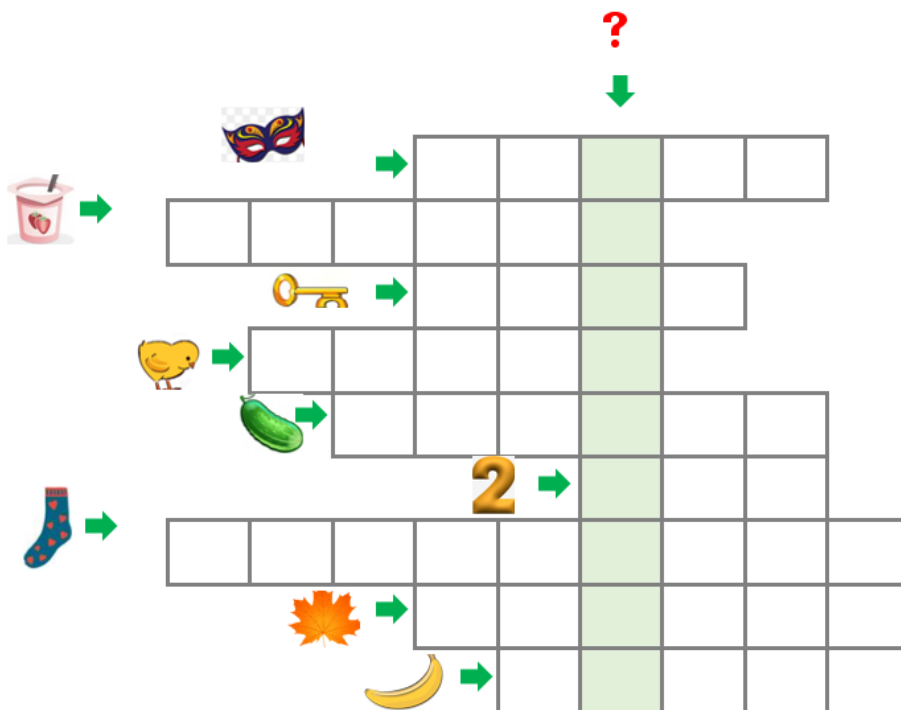
Із наведеного слова складіть якомога більше нових слів.

1 слово – 1 бал. Час виконання – 1 хвилина.

МИЛОЗВУЧНІСТЬ

Варіанти відповіді: мило, злість, осінь, ніч, ніс, міль, лінь, тіль, мить, сім, сіль, лом, сич, сіль, літо.

Розв'яжіть кросворд – дізнайтеся зашифроване слово.

Неабияку роль в активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів під час навчання письма відіграє *варіативність методів навчання та форм організації роботи* (індивідуальної, парної, групової, колективної). Зміна різних видів робіт на уроці, обумовлена конкретною метою й завданнями, відповідна психічним особливостям та фізіологічним можливостям учнів, є дієвим способом попередження стомлюваності та збереження їхньої працездатності.

Наостанок зазначимо, що *особистість учителя*, котрий організовує навчально-пізнавальну діяльність учнів, його зацікавленість, емоційність викладу ним навчального матеріалу, ораторська обдарованість, уміння організувати диференційоване навчання – є важливими умовами розвитку пізнавального інтересу до предмета в молодших школярів. Атмосфера співробітництва і взаємопідтримки на уроці, доброзичливість, педагогічний оптимізм, віра вчителя в пізнавальні можливості своїх учнів підбадьорює їх, спонукає працювати максимально ефективно. Особистий успіх у навчанні, підкріплений заохоченням учителя, радісні переживання, пов'язані з оволодінням знаннями, засвоєння нових, більш удосконалених способів навчання – все це стимулює пізнавальну активність молодших школярів і загалом позитивно позначається на їхній навчально-пізнавальній діяльності.

Список використаних джерел

1. Будна Н.О, Головка З.Л. Українська мова 1-4 класи. Каліграфічні хвилинки в таблицях. Тернопіль, 2018.
2. Воскресенська К.Ю., Воскресенська Н.О. Як навчити вашу дитину писати без помилок. Харків, 2009.
3. Горбачук В.Т. Види диктантів і методика їх проведення. Київ, 1989.
4. Зошит для письма і розвитку мовлення. 1 клас. У 2 ч. Ч. 1 / О.В. Вашуленко, О.Ю. Прищеп. Київ, 2019.
5. Кирей І.Ф., Трунова В.А. Методика викладання каліграфії в початковій школі : навч. посібн. Київ, 1994.
6. Методика навчання каліграфічного письма в початковій школі : навч. посіб. / Упоряд. Н. Янко. Чернігів, 2021.
7. Палійчук О.М. Методика навчання каліграфічного письма : навч. посіб. Чернівці, 2015.

8. Петрук О. Динаміка розвитку умінь писемного мовлення молодших школярів: аналіз експериментальних даних. *Оновлення змісту початкової освіти з урахуванням умов воєнного стану. Аналітичні матеріали*. Київ, 2023. С. 59–68. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739108>.

9. Петрук О. Навчання письма молодших школярів: чи актуально в еру діджиталізації? *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 06-07 червня 2024 р.). Полтава, 2024. С. 54–57. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742552>.

10. Прищепа О.Ю. Формування графічних та орфографічних навичок. Тренажер правопису. 4 клас. Київ, 2017.

11. Розвиток дитини. Генератор завдань «Списування». URL: <https://childdevelop.com.ua/generator/letters/spysuvannya.html>.

12. Розвиток дитини. Генератор прописів для дітей. URL: <https://childdevelop.com.ua/generator/letters/propisi.html#preview>.

13. Трунова В.А. Вчимося правильно писати: Навчально-наочний посібник. Київ, 2008.

14. Українська мова. Буквар: Навчальний посібник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 6 частинах). Ч. 2. Харків, 2023.

15. Українська мова. Буквар: Навчальний посібник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 6 частинах): Ч. 2. / О.Л. Іщенко, С.П. Логачевська. Київ, 2023.

16. Цєпова І.В. Методи і прийоми навчання письма: історія і сучасність. *Науковий огляд*. 2015, № 8 (18). С. 1–11. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/viewFile/578/749>.

17. Цєпова І.В. Специфіка використання методу Карстера у формуванні навички письма в учнів сучасної початкової школи. *Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки*: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2018. Вип. 14. С. 158–168. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6b284604-5d93-4f8c-9e50-9ed19a7be429/content>.